

INSTYTUT SŁAWISTYKI POLSKIEJ AKADEMII NAUK
INSTYTUT FILOLOGII POLSKIEJ UNIwersYTETU MARII CURIE-SKŁODOWSKIEJ
KOMISJA ETNOLINGWISTYCZNA PRZY MIĘDZYNARODOWYM KOMITECIE SŁAWISTÓW

LEKSYKON AKSJOLOGICZNY SŁOWIAN I ICH SĄSIADÓW
pod redakcją Jerzego Bartmińskiego

1

DOM

Redakcja
Jerzy Bartmiński
Iwona Bielińska-Gardziel
Beata Żywicka

2

EUROPA

Redakcja
Wojciech Chlebda

3

PRACA

Redakcja
Jerzy Bartmiński
Małgorzata Brzozowska
Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska

4

WOLNOŚĆ

Redakcja
Maciej Abramowicz
Jerzy Bartmiński

5

HONOR

Redakcja
Dejan Ajdaczić
Petar Sotirov

Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej

KONWERSATORIUM

EURJOS

**LEKSYKON
AKSJOLOGICZNY
Słowian i ich sąsiadów**

pod redakcją Jerzego Bartmińskiego

1

DOM

Redakcja
Jerzy Bartmiński
Iwona Bielińska-Gardziel
Beata Żywicka

Lublin 2015

Český pojem *DOMOV* ve světle jazykových, empirických a textových dat*

Irena Vaňková**

Celem článku je rekonstrukce pojęcia DOM w języku czeskim w świetle materiałów słownikowych, ankietowych i tekstowych. Polskiemu i rosyjskiemu leksemowi *dom* odpowiadają dwa czeskie wyrazy *dům* i *domov*. W języku czeskim słowo *dům* jest identyfikowane z konkretnym obiektem – ‘budynkiem’ / ‘budowlą’, zaś *domov* z ‘miejscem rodzinnym, ojczyzną’. Leksem *domov* należy niezaprzeczalnie do czeskich słów-kluczy i stanowi fundament czeskiej kultury. *Domov* jest postrzegany jako ojczyzna, kraj, ziemia. Autorka analizuje hiperonimy, synonimy i antonimy, hiponimy oraz kohiponimy, a także derywaty, kolokacje, frazemy oraz paremia, do opisu włącza również znaczenia wyrazów pochodnych od *domu*, takich jak: *doma* (żyć) i *domů* (przyjechać). W czeskim obrazie DOMU ujawniają się trzy poziomy profilacje: pojęciowy (dom jako miejsce urodzenia – dom jako miejsce mieszkania), horyzontalny, w którym istotne okazują się rodzina, miasto, kraj oraz ziemia ojczysta, i profil wertykalny (odzwierciedlający wymiar materialno-praktyczny, lokatynowy, kulturowy, społeczny i transcendentny).

Kde domov můj? Kde domov můj?
Voda hučí po lučinách,
bory šumí po skalínách,
v sadě skví se jara květ –
zemský ráj to na pohled!

* Publikacja przygotowana i finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2015, nr umowy 0132/NPRH2/M12/81/2012.

** 2. část studie shrnuje širší empirický výzkum, který je přiblížen a podán v úplnosti v samostatné studii (srov. Vaňková, Huleja 2015, v tisku). Za pomoc při práci na této studii patří dík Veronice Čurdové, Janu Hulejovi, Ladislavu Janovcovi a Zuzaně Wildové.

A to je ta krásná země –
/: země česká domov můj!/:
(Text české hymny)¹

DOMOV *Domov, das Heim* (německy), *home* (anglicky) znamená: místo, kde mám své kořeny, ke kterému patřím. Topografické hranice jsou určeny dekretem srdce: může jít o jednu jedinou místnost, o jedinou krajinu, o jedinou zemi, o jedinou planetu. Česká hymna začíná slovy: „Kde domov můj?“ Což se do francouzštiny překládá: „Où est-elle ma patrie?“, jenomže „patrie“ je něco trochu jiného: to je politická, státní verze domova. *Patrie*, to slovo zní hrdě. *Das Heim* je sentimentální slovo. Mezi „patrie“ a „foyer“ (můj konkrétní byt, který obývám) existuje ve francouzštině (a ve francouzské mentalitě) prázdňový prostor, který nemá jména.

(Milan Kundera)²

1. Ke kontextu zkoumání: domov jako české klíčové slovo

1.1. Pojem DOMOV reprezentuje jednu ze základních hodnot české kultury a dobře se to vyjevuje i prostřednictvím jazyka. Výraz *domov* odpovídá kritériím, která stanovila A. Wierzbicka pro tzv. kulturně klíčová slova (Wierzbicka 1997), jak se ukázalo již dříve (Vaňková 2012). Hodnoty koncentrované do významu lexému *domov* jsou podstatně snad pro každé společenství, i když v každém jazyce nebývají integrovány do významu jediného slova. Pojem DOMOV, který tomuto slovu v češtině odpovídá, se totiž částečně překrývá s obsahem pojmů RODINA (lat. *familia*) a RODNÁ ZEMĚ, VLAST (lat. *patria*), které (alespoň v naší evropské tradici) podstatně zakládají identitu a integritu člověka i lidského společenství.

Formálně i sémanticky je lexém *domov* odvozen od výrazu *dům* (*domus*); *dům* jakožto budova (v níž obvykle žije rodina) je stereotypovou vnější reprezentací domova (Vaňková 2012). V některých jazycích poukazuje k budově i k složité abstraktní entitě – související s rodinou, soukromím a citovými pouty k místu a blízkým lidem – jediný lexém: v polštině nebo v ruštině je to *dom*. K širšímu okolí, s nímž se člověk identifikuje jako s „vlastním“ (jako je rodný kraj či celá země se specifickou kulturou a jazykem, tj. lat. *patria*, resp. angl. *homeland*) se však už – na rozdíl od českého *domova* – polský či ruský *dom* nevztahuje (srov. Abramowicz, Bartmiński, Bielińska-Gardziel 2012).

Mnohostranná důležitost vazeb člověka k rodině i k širšímu společenství (obci ve smyslu řecké *polis*) i citové příslušnosti k určitému místu je reflektováno

¹ Připojujeme i druhou (obvykle již nezpívanou) sloku písně: *Kde domov můj? Kde domov můj? / V kraji znáš-li bohumilém / duše útlé v těle čilém, / mysl jasnou, znik a zdar / a tu sílu, vzdoru zmar: / to je Čechů slavné plémě – //: mezi Čechy domov můj! / Srov.: Valášek, M. (ed.): Kde domov můj. Varianty a parafráze, Praha 2004, s. 11).*

² Kundera M., *Slova, pojmy, situace*, Brno 2014, s. 9.

vána v psychologii, sociologii, kulturní antropologii, religionistice aj., uvažuje se o ní ve fenomenologické filosofii (viz dále). Netýká se jistě pouze jedné kultury, jak dokládají např. slovníky symbolů. Podle nich je dům (resp. domov) symbolem vesmíru a jeho řádu (podobně jako chrám nebo město); je posvátným středem světa, a zároveň dává střed lidskému životu; představuje ukotvení a bezpečí, má dimenze *sacrum* a symbolizuje (v paralele s ženským lůnem a hrobem) mateřský, ochranný princip; bývá vykládán i jako symbol lidského těla (někdy chápaného jako „příbytek duše“); ve výkladu snů odpovídají části domu (sklep, kuchyň, střecha, práh) různým aspektům psychiky (Lurker 2005, Becker 2007 aj.).

1.2. V českém (a bohemistickém) kontextu jsou výzkumy kognitivně-kulturní (etnolingvisticky, resp. antropologicky orientované) sémantiky dosud v počátcích. Co se týče pojmu DOMOV, lze upozornit na dvě relevantní práce. První z nich studuje sémantiku výrazu *domov* v okruhu textů V. Havla a přiznává pojmu DOMOV zásadní postavení v kontextu Havlova díla, ale i v českém kulturním prostředí vůbec (Danaher 2010). Druhá se zabývá pojmem DOMOV komplexněji a ukazuje na systémových a textových datech (zejm. z okruhu moderní české literatury), že *domov* zaujímá v českém systému hodnot výjimečné místo; pokouší se vystihnout sémantickou strukturu pojmu a dokázat, že příslušný výraz opravdu splňuje parametry českého klíčového slova (Vaňková 2012). S touto prací souvisí i studie o kulturní dimenzi českého pojmu DOMOV, která zejm. se zřetelem k opozici svůj vs. cizí vykládá konceptualizaci mateřského jazyka jako „domova v řeči“; v kontextu fenomenologické filosofie se v ní věnuje pozornost i pojmu BYDLET (Vaňková 2008)³. Připomenout je třeba i studii Jiřího Damborského (1993), v níž autor analyzuje český pojem VLAST; v této perspektivě se dotýká i naší problematiky (v jedné poloze totiž představují výrazy *domov* a *vlast* synonyma).

1.3. Existuje nemalé množství společenskovedních studií, esejů i celých knih, které domov závažně tematizují a o něž se lze i v etnolingvistickém výzkumu opřít; některé zohledňujeme i zde⁴.

³ Zmínit lze i výzkumnou sondu týkající se konceptualizace domova u českých mluvčích, a to dospělých (na základě dotazníku na sociálních sítích) i dětí (na základě kresby), srov. Kobesová 2014.

⁴ Jsme si vědomi metodologického problému spočívajícím v rozlišení pramenů (tzv. textových dat vztahujících se k pojmu DOMOV) a teoretické literatury z různých disciplín – psychologie, sociologie, literární vědy apod., které o domově pojednávají. Ta i ta totiž plní obojí úlohu. Jednak nás ve zkoumané problematice významně orientují – jakožto sekundární literatura –, jednak poskytují svébytný vhled do (jazykového) obrazu světa: chápat je tedy (i) jako textová data? – Ať tak či onak: velké množství textů reflektujících domov (v různém smyslu slova) je důkazem jeho zásadní důležitosti v českém obrazu světa: výraz, který se k němu primárně vztahuje, tedy představuje kulturně klíčové slovo (srov. Wierzbicka 1997).

1.3.1. K historii a konstituování pojmu

K historii pojmu DOMOV připomeňme článek Martina Svatoše (Svatoš 2004), a ovšem práce Vladimíra Macury: jeho objevná koncepce českého národního obrození se podstatně vztahuje i k pojetí domova, vázaného na vysněnou, „znakovou“ (mnohem spíše než reálnou) podobu české země (srov. četné sémiotické studie v tomto ohledu relevantní, např. Macura 1998, 2004). Text české hymny *Kde domov můj* vznikl právě tehdy a do jeho sémantiky i recepce se obrozená ideologie výrazně promítla (k historii a osudům písně srov. Valášek 2004, tam i četné její parodie a parafráze). Idealizaci domova jako české krajiny, a zároveň i chudé, venkovské české chaloupky, z níž vzházejí největší osobnosti národa, ukazuje vlastivědná kniha *Klíč k rodným chaloupkám* (Kovařík, 2004). Reflektuje se v ní mj. i sentimentalizující vztah k prototypovému místu narození slavných postav české kultury. Mýtus „českých chaloupek“ na zmíněnou kulturněsémiotickou koncepci domova navazuje a v knize je ukázán i v náznaku dalších historických peripetií (např. v roce 1938 vznikla v reakci na odtržení sudetoněmeckých oblastí od Československa populární píseň *Chaloupky pod horami*)⁵.

1.3.2. Domov v perspektivě české fenomenologické filosofie

Trefně vystihuje pojem DOMOVA (a sémantiku českého výrazu *domov*) Václav Havel (1999: 409 n.). Ten ovšem ve svém pojetí prostřednictvím formulace *soustředné kruhy domova* rozvíjí koncepci významného českého fenomenologa Jana Patočky (1992), v níž se pojem domova vykládá ve vztahu k ústřednímu Patočkovu pojmu *přirozený svět*. Domov představuje ve struktuře přirozeného světa jeho centrum; tím také dává člověku perspektivu (ve vztahu k univerzu)⁶.

[1] Patří k podstatě našeho světa, že je jeho centrálním jádrem část, s níž jsme převážně obeznámeni, v níž se cítíme bezpečně, kde není takřka nic objevovat, kde každé očekávání již bylo anebo vždy může být typickým způsobem vyplněno, a tuto část nazýváme domovem⁷.

[2] Domov není pouze náš individuální; patří k němu společenství, a na základě různých do sebe zapadajících zájmů společenských skupin na něm zúčastněných obsahuje různé typické struktury; úzký rodinný domov se svými životními funkcemi každodenního

⁵ ... Tam jsem prožil svoje mládí, celý život svůj, / tam jsem už jak malý zpíval: „Kde domov můj“. // *Chaloupky pod horami*, / co se to stalo s vámi, / byly jste takové hezké, / vy naše chaloupky české... Dostupné na: <http://noty-k-tanci.blogspot.cz/2014/05/chaloupky-pod-horami.html>

⁶ Obsáhlejší výklady Patočkovy filosofie v perspektivě pojmů svět, domov a cesta srov. Dubský 1997.

⁷ K významovému aspektu „obeznámenosti“ poukazují i jazykové údaje – *být někde / v něčem (jako) doma, udomácnit se, zdomácnět* apod. (viz dále).

nejbližšího styku a pořádku, širší domov volnějších společenských svazků, s nimiž se člověk cítí v různé míře spjat a jimž na základě tradic a vlastních zájmů rozumí. Uvnitř tohoto domova v širším smyslu děje se pak diferenciace v oblasti, světy různých povolání, v nichž je každý rovněž různým způsobem „zdomácnělý“, z nichž teprve pohlíží na druhé; přesto patří v určitém smyslu všechna tato povolání lidská, na jejichž funkci jsme ve svém společenství uvykli, k domovu v širším smyslu slova. *Odstupnění domova rodinného, místního, obecního, krajového, národního, státního atd. děje se za do neurčita ustupujícího míšení známého s neznámým, vzdáleného s blízkým*⁸. [Patočka 1992: 85 n., zvyraznila I. V.]

Z fenomenologicky orientované literatury věnované domovu srov. též např. Anna Hogenová (2002) a další⁹.

1.3.3. Domov a teritorialita: psychologie a etologie

Inspirativní pro studium pojmu DOMOV je článek psychologa Jakuba Hučina *Domov jako zrcadlo vlastního já*. Týká se mj. lidské teritoriality – v tomto směru je k psychologickému pohledu doplněn i pohled etologie.

[3] Domov vytváří prostor, který člověk přirozeně potřebuje k tomu, aby se mohl cítit bezpečně. Poskytuje mu pocit ochrany a snižuje stres z pobytu v cizím prostředí, omezuje příliv podnětů, a brání tak člověka před zahlcením podněty zvenčí. V neposlední řadě umožňuje teritorium domova komunikaci s blízkými lidmi a vytváří pocit intimity. „Teritorialita“ u člověka doplňuje kooperativně-dominanční a rodinné vztahy, a to ve dvou oblastech. Jednak se jedná o teritorialitu „mezikmenovou“ a jednak o teritorialitu rodiny, kde jde o určitá výlučná práva vstupu do bezprostředního domova, obydlí v úzkém slova smyslu, říká etolog Marek Špinka. Tato ochrana obydlí se u člověka vyvinula, protože základem sociálního uspořádání byla plus minus monogamní rodina. Teritoriální ochrana obydlí jako soukromí rodiny je podle mého prvotní. Jde o ochranu vztahů a bezprostřední obydlí je hájeno proto, aby tyto vztahy nebyly zvenku ohrožovány. Podoba, síla a závažnost pravidel ochrany domova se nepochybně mezi lidskými kulturami velmi liší, ale základ je stejný, alespoň pokud se týká bezprostředního obydlí. [Hučín 2003]

1.3.4. Domov v politických souvislostech

James Underhill směřuje ve své studii o domově (*home*) „od poetiky k politice“. Také zde je třeba tyto kontexty alespoň v obrysu zmínit – a nejen ve souvislosti s pojetím politiky jako „péče o obec“ v smyslu řecké *polis*.

⁸ Toto *odstupnění domova* v různém smyslu slova odpovídá *soustředným kruhům domova* u V. Havla a zohledňujeme ho dále ve 2. rovině profilace; do jazyka se však promítá poněkud zjednodušeněji (dům / rodina – region – vlast).

⁹ Průka M. (2009) se zabývá *domem / domovem* především se zřetelem k starořeckým, židovským a křesťanským aspektům odpovídajících pojmů (zde se ukazuje, že významová náplň původních výrazů – řeckého *oikos*, hebrejského *bajit* i označení ‘domů a domovů’ v evropských jazycích – a v kulturních kontextech, které zakládají – se v mnohém podstatně liší).

Domov se tematizuje především jako konzervativní hodnota, bývá spojován s řádem a tradicí, s rodinou, a v tomto směru i s občanskou společností, srov. článek Oldřicha Čálka *Domov nás může zachránit aneb Občanská společnost, domov a psychoterapie*, který se zamýšlí nad postmoderní destrukcí hodnot a tzv. globálním liberalismem. Záchranou má být budování občanské společnosti, jejímž základem je rodinný domov jako *líheň lidství*. *Domov, chápáný jako probuzená společná starost o možnost sdíleného dobra je to jediné, co nás může zachránit před pádem do cizoty zániku*, píše autor (Čálek 1999). Připomeňme i knihu Vlastimila Podrackého *Návrat k domovu* s podtituly *Manifest tradicionalismu* a *Návrat k rodině, k občanské společnosti, k obci, k národu a ke státu*. Domov je tu opět spjat s kontinuitou a rovnováhou, řádem, tradicí, rodinou a zachováním lidského rodu, kultury i jazyka. Proti tomu autor staví „nebezpečný řád“ modernity, a vyzývá k *angažovanému konzervativismu*. Domov v širokém smyslu slova je mu zastřešujícím pojmem pro ty rozměry lidského života, jež je třeba uchovat (srov. *conservare*).

Domov se dále exponuje v souvislosti s vlastenectvím, často ovšem i v kontextu nacionalismu: velmi aktuální jsou dnes protesty a výzvy související s tím, koho doma nechceme, koho si domů nepustíme či před kým svůj domov chceme chránit. S tím souvisí i téma domova a exilu, v české historii a kultuře velmi bolestné (viz dále 1.3.5), i téma přistěhovalectví a uprchlictví – problém lidí hledajících v cizí zemi nový domov, poté co museli svůj původní opustit (srov. Tucker 1997: 225).

1.3.5. Domov a exil

Pojem DOMOVA, resp. prožitek určitého místa jako vlastního, drahého, určujícího a spoluutvářejícího identitu člověka, není univerzální, je vázán na tzv. usedlé kultury; nomádská společenství mají rozdílné pojetí prostoru (i času) a jejich obraz světa podstatně spoluurčují jiné souřadnice (více o tom z pohledu kulturní antropologie Čermáková 2012). Podle spisovatelky Věry Linhartové je rozlišení mezi usedlíky a nomády i dnes relevantní, a neplatí-li pro celá společenství, projevuje se u jednotlivců. Pro nomádské povahy, píše autorka, *závazky k rodné zemi ani pokrevní svazky nejsou určujícími faktory lidského života*. Uvádí, že se jí po odchodu z vlasti zmocnil *pocit nesmírné lehkosti, dokonale nepřislušnosti k jakémukoli společenství, ke kterékoli zemi*. Proti běžnému mínění, že spisovatel je spjat se svým domovem zvlášť silně prostřednictvím mateřštiny, autorka staví náhled opačný, totiž že *spisovatel není vězněm jediného jazyka* (Linhartová 2010). Takto exponovaná touha žít ve svobodě svého *bezmístí, otevřeného všemi směry*, je ve světle ostatních údajů opravdu výjimečná. Otevírá však prostor úvah o různých podobách

opozice domova a exilu, domova a světa (např. o tom, že domov lze prožívat i jako vězení)¹⁰.

1.3.6. Domov / dům, příbytek jako literární topos

V návaznosti (nejen) na Bachelardovu *Poetiku prostoru* se Daniela Hodrová zabývá literární topologií v širokém smyslu slova – příbytky a (vnějšími i vnitřními) místy v české i světové literatuře (srov. Hodrová 1994, *passim*). Sylvie Richterová tematizuje domov v širokém smyslu slova ve své vlastní próze i v objevených interpretacích českých spisovatelů 20. století. Velmi často jde (i v souvislosti s autorčíným vlastním osudem) o domov jako kontinuitu generací, ale i o různé podoby domova ohroženého, o vztah domova a exilu, o domov v souvislosti s vyhoštěním, opuštěním, odchodem z domova i návratem domů (Richterová 2004).

Tematizaci domova jako rodného kraje, regionu se věnují Svatava Urbanová a Iva Málková (2003). Četní spisovatelé ztvárňují domov v podobě rodného kraje s jeho koloritem, v typických scénériích u nich vystupují specifické lidské typy, v mluvě se stylizuje dialekt apod. Autorky se v interpretaci prózy z Ostravska dotýkají i obecnějších problémů českého pojetí domova. Ve spojení s domovem tu figurují pojmy jako osud, touha, stesk, návrat, dětství, hledání a utváření identity, a také paměť.

2. Domov: jazyková data

2.1. Dům; domov, doma domů; domácnost

Bylo řečeno, že významu ruského či polského lexému *dom* odpovídají dva české výrazy: *dům* a *domov*. *Dům* označuje v primárním významu konkrétní, tj. obytnou budovu (*dům postavený z kamene, panelový dům, rodný dům*), zatímco *domov* se vztahuje k abstraktu zahrnujícímu několik sémantických poloh a spojenému především s bydlením a místem trvalého pobytu (domem či bytem) nebo s rodištěm (místem původu); odkazuje jednak (prototypově) k rodině a k lidem, kteří společně bydlí, jednak k rodnému místu, ať už je dům (a rodina), nebo rodný kraj či rodná země¹¹. V tomto ohledu odkazuje český výraz domov k hodnotě a má status klíčového slova. Výraz *dům* k němu organicky náleží, a nejen proto, že prototypovým domovem je dům.

¹⁰ Zatímco např. ve starém Řecku nebo Římě byl exil definován jako trest (vyhnání z obce, ztráta práv na ochranu), v totalitních režimech, které pokládaly jednotlivce za vlastnictví státu, byl odchod občana za hranice nepřátelským činem.

¹¹ Dvojice výrazů *dům* – *domov* poněkud připomíná anglickou opozici *house* – *home*, ale nepřekrývá se s ní; opozice není tak výrazná, navíc *domov* je třeba často přeložit do angličtiny jinak než *home* (např. *homeland*) (srov. Danaher 2010). Podobná dvojice se ovšem nachází i v jiných jazycích, srov. např. chorvatsky *dom* – *kuća*.

Oba výrazy, *dům* i *domov*, se v sekundárních významech překrývají, jsou velmi frekventované a patří do okruhu základní slovní zásoby. To se týká i formálně i sémanticky příbuzných adverbii – místního *doma* a směrového *domů*; jejich prostřednictvím se pojem DOMOV realizuje v běžné komunikaci mnohem častěji než prostřednictvím substantiva *domov*. (Srov.: *Ten dům na kraji města postavil můj dědeček; to byl po celé dětství můj domov. Mým domovem bude navždy Morava, i když žiju v Čechách. Hokejisté přijeli domů se zlatem. Manželka není doma*). Praktický aspekt každodenního fungování společného (zejména rodinného) života, včetně aspektu ekonomického, je vyjádřen výrazem *domácnost* (*starat se o domácnost, výdaje na domácnost*)¹².

2.1.1. Etymologie

Všechny tyto výrazy pocházejí z indoevropského kořene (**domu-*, **dem* – „stavět“, srov. i lat. *domus*), který se uplatňuje i v přejímkách *dóm*, *doména*, *dominantní*, *domestikace* aj. Ze staročeských deklinačních podob substantiva *dům* (dříve *dóm*, srov. *jděte domovi*) se později vyvinul výraz s abstraktním významem *domov* i adverbia *doma* a *domů* (srov. Rejzek 2001).

Lexém *domov* je poměrně nový, v humanistických a barokních slovnících češtiny ještě není zachycen, objevuje se až u Jungmanna (1835 / 1989) a též doklady jsou až z jeho doby (srov. Svatoš 2004). Jungmannův slovník uvádí substantivum *domov* s charakteristikou „kde někdo domem, bytem jest, neb kde se narodil, Heimat, Wohnung, Geburtsort, Vaterstadt, Vaterhaus“. Jasně jsou zde vymezeny dva vzájemně související významové aspekty výrazu *domov* a k nim se pojící konotační centra, resp. dva profily: profil bydlení a profil rodného místa (původu). Obojí se ovšem často prostupuje, jak uvidíme dále.

Český pojem DOMOV, jak ho známe dnes, pochází až z období národního obrození, kdy se konstituoval novodobý český národ (a také moderní český obraz světa) – srov. i text české národní hymny *Kde domov můj*¹³, vyjadřující lásku k rodné zemi (*země česká, domov můj*) a vlastnímu národu (*mezi Čechy domov můj*), viz 1.3.1.

Z výše uvedených důvodů (etymologie, překryvy v oblasti sekundárních významů apod.) pojednáme v první části, věnované jazykovým datům, jak o výrazu *dům*, tak *domov*. Co se však týče dat textových a empirických, soustředíme se pouze na výraz *domov* (a pojem DOMOV): jen on totiž poukazuje k hodnotě, jíž je v rámci axiologického výzkumu věnována pozornost.

¹² Domácnost se chápe jako nejmenší ekonomická jednotka (státu). Je definována i v občanském právu (srov. *žít s někým ve společné domácnosti*).

¹³ Píseň pochází ze zpěvohry *Fidlovačka*, uvedené poprvé v Praze v roce 1834, hudbu složil František Škroup a autorem textu je Josef Kajetán Tyl. Srov. i další Tylovy divadelní hry z téže doby, v nichž se exponuje opozice domov vs. svět / cizina jako hlavní téma (Strakonický dudák, Lesní panna aj.).

Vycházíme ze základních výkladových slovníků současné češtiny (PS, SSJČ, SSČ) a zobecňujeme jejich poznatky; pokud využíváme jiných zdrojů nebo citujeme pasáže z jednotlivých slovníků, odkazujeme k nim zvlášť.

2.2. Dům

2.2.1. Polysémie

Primárním významem je „stavení, budova určená k obývání“ (srov. *obytný dům, venkovský dům, panelový dům, rodinný, činžovní, patrový dům; stavba domu, vlastník / majitel domu; stavět / postavit, bourat / zbořit, opravovat / opravit, prodat, zdědit dům*).

Odvozeny jsou významy:

- „sídlo nějaké instituce, součást jejího názvu“ (*dům dětí a mládeže* – instituce pořádající zájmové aktivity pro děti, *dům kultury, obchodní dům, Slovanský dům v Praze, Dům oděvů*);
- „domov“ (*otcovský dům, dospělé děti odešly z domu*);
- „domácnost, rodina, obyvatelé“ (*velké náklady na dům, seběhl se celý dům*);
- „rod“ (*vladařský dům, syn z domu Davidova* – historické, a zvl. biblické kontexty).

2.2.2. Hyperonyma

- *stavba, stavení, budova* (motivačně exponován aspekt vystavěnosti);
- *příbytek, obydlí, sídlo* (motivačně exponován aspekt bydlení).

2.2.3. Synonyma a hyponyma

– *barák*, dříve výraz slangový nebo argotický („kasárna, ubytovna, budova vězení“), dnes v nespisovné češtině frekventovaný v běžném významu „dům“, někdy s negat. charakteristikou;

– *chalupa, chaloupka* – „menší prosté venkovské obytné stavení; zemědělská usedlost s malou výměrou polí“ (SSJČ): kdo *pocházel z chalupy/ chaloupky*, měl chudý venkovský původ; srov. též v pohádkách *perníková chaloupka, chaloupka na muří noze* apod.; dnes znamená *chalupa* především rekreační zařízení na venkově; česká chaloupka je od doby národního obrození kulturní fenomén a literární topos (srov. 1.3.1);

– *chata* – dnes zejména rekreační zařízení, ať už soukromé (*trávit víkendy na chatě*), anebo veřejné (*turistická chata, horská chata* – horský hotel), dříve primitivně zbudované stavení vůbec;

- *vila* – „výstavnější obytný dům (obvykle v zahradě)“, spíše ve městě;
- *činžák, panelák* – činžovní, panelový dům s větším počtem bytů;
- *barabizna* expresivní, negat. hodnotící výraz.

2.2.4. Kohyponyma a opozita

(S ohledem na kontext mohou plnit i funkci opozit.)

- *byt* (*Bydlíš v bytě, nebo v domě?*);
- *hnízd*, *bouda*, *stáj*, *chlév*, *klec*... (zvířecí příbytky)¹⁴;
- *auto*, *chata*... (majetek – *po rozvodu připadl dům manželce a auto a chata manželovi*).

2.2.5. Deriváty

- deminutiva *domek*, *domeček* se užívají a/ primárně deminutivním a expr. významu (*zahradní*, *rodinný domek*, *domeček jako klicka* – malý a hezky uklizený, upravený), b/ vztahují se k napodobeninám či hračkám (*dítě nakreslilo domeček*, *domeček pro panenky* / *pro křečku*; hádanka *malý domeček plný koleček* – hodiny; *nakreslil domeček jedním tahem*, *domeček z karet* – zejm. ve frazému *sesypat se jako domeček z karet*);
- lexikalizovaná metafora *domeček* označuje ulitu plžů – *hlemýžď si nese domek/ domeček na zádech* (v ilustracích dětských knih mívá podobu domu s okénky apod.) a políčko v dětských hrách, pohybových i deskových s kostkou a figurkami (*padla mi šestka, už jsem v domečku*);
- *domovní* – relat. od *dům* (nikoli od *domov*): *domovní dveře* (= dveře od domu) *domovní daň*, *domovní řád*, *pražská domovní znamení*;
- *domovník* (správce domu) a přechýlené *domovnice*.

2.2.6. Kolokace, frazémy, přísloví

- *pán domu*, *paní domu* – hostitel, hostitelka;
- *Dům Páně* – chrám, kostel (náb.);
- *dům smutku* – dům, kde někdo zemřel;
- *chodit od domu k domu* – žebrať;
- *snad se kvůli tomu dům nezboří* – nic zlého se proto nestane;
- přísloví *Host do domu*, *Bůh do domu*, v humorné variantě *Host do domu, hůl / čagan do ruky*).

¹⁴ Srov. text z dětského časopisu: *Kde mají domov? – Pták v hnízdě, ryba ve vodě, zajíc v pelišku ..., pes v boudě ... kráva v chlévě, holub v holubníku, pták v kleci, pavouk u pavoučí síti, a já v našem bytě* (Doplněno obrázky). Jiří Havel, *Kde mají domov*, Sluníčko – časopis pro malé a větší 2001, 5, s. 11.

2.3. Domov

2.3.1. Polysémie

- primární je význam „místo, kde člověk bydlí či kde narodil, kam patří, kam cítí přináležitost“ (vztahuje se buď k bytu či domu a k rodině, nebo k rodnému či obývanému městu, kraji či vlasti).

Odvozeny jsou významy:

- „budova či instituce pro společné ubytování, útulek, internát; jde o společensky zajištěné „náhradní domovy“, zejm. pro opuštěné děti (*dětský domov*) či staré lidi (*domov důchodců / seniorů*). *Domov mládeže* je internát pro středoškolské studenty nebo učně, kteří studují daleko od svého bydliště;
- „sídlo nebo úkryt zvířete – hnízdo, nora apod.“ (*domovem lišky je nora*) a „přirozené prostředí výskytu živočicha nebo rostliny“ (bot. a zool. termín – srov. *domovem vačnatců je Austrálie a Tasmánie*).

2.3.2. Hyperonyma

- *místo pobytu*, *bydliště*.

2.3.3. Synonyma: domov

- *místo narození, rodiště, rodný dům, rodná vesnice, rodné město, rodná země, vlast, otčina*;
- *místo trvalého pobytu, vlastní/ můj/ náš/ jeho... byt, dům* apod., dále *naše město, naše vlast, naše země*, též *snad my (u nás, k nám)*;
- *rodina; doma, domů*
- místní adverbium *doma* bývá synonymní se spojením *u nás* (podle kontextu může vyjadřovat významy „v našem domě, v naší rodině, na našem pracovišti, v našem městě, v naší zemi“ – tj. v našem / mém domově), příp. *u sebe*;
- směrové adverbium *domů* je synonymní se spojením *k nám*. *Pozvala jsem ji k ná / k nám domů*.

Běžné je také vyjádření *u nás doma* nebo *k nám domů*, ale i *u mě doma* (v mém bytě nebo domě), příp. *u tebe, u vás, u nich doma* apod., srov. i *Pozval mě / pozval jsem ho k sobě domů*).

Výrazy *doma* a *domů* jsou časté v nejběžnější mluvené češtině (oproti nim je substantivum *domov* poněkud knižní), srov. frekventované kolokace (*být doma, jít domů, návrat domů, cesta domů*).

2.3.4. Opozita

Zde je potřeba rozlišit domov ve smyslu:

- a) vlastního bytu, domu a v nich žijící vlastní rodiny (domov v užším smyslu slova) a
- b) ve smyslu rodné či obývané země, vlasti (domov v širším smyslu slova).

V obou případech jsou více či méně výrazně přítomny opozice „vlastní a cizí“, „blízkost a dálka“, „uvnitř a venku“.

2.3.4.1. Opozita výrazu *domov* v užším smyslu slova

Opozita výrazu *domov* v užším smyslu slova (tj. vlastní byt / dům a v nich žijící vlastní rodina) je obecně cítěno (často podle kontextu) toto:

- instituce náhradního domova (*dětský domov*, *domov důchodců* / *domov pro seniory* aj.) – zde se uplatňuje paradoxní opozice *žít v domově* (tj. dětském domově jako instituci) X *žít doma* (v obvyklém domově, ve své rodině);
- hromadné zařízení dočasného (nedobrovolného) pobytu – *vězení*, *nemocnice*, *vojna* (dříve povinná vojenská služba), někdy i škola nebo u malých dětí školka. Kdo v nich pobývá, často touží po domově a stále se ptá: „Kdy už půjdu domů?“
- doma X venku, domů X ven
- *ulice* (*zůstat bez prostředků a na ulici*, *děti vyrůstající na ulici*);
- *hotel* (*je to u nich neútluné a neosobní jako v hotelu*);
- *škola*, *práce*, *hospoda*, *chata* aj. – jde o místa pravidelného pobytu mimo domov, srov. ve významu *XY není doma*, *je v práci*, *ve škole*, *v hospodě*, *na chatě*: *Přes týden je zastihneš doma, ale celé víkendy tráví na chatě*.

2.3.4.2. Opozita výrazu *domov* v širším smyslu slova

- *cizina*, *zahraničí*, *svět*, *dálava* (to např. i ve filosofickém pojmosloví u J. Patočky aj.); srov. ... *zprávy z domova a ze světa / ze zahraničí*; *XY není doma*, *je zase někde v cizině*, *v zahraničí*, *ve světě*;
- *emigrace*;
- *exil*, *vyhnanství*.

2.3.5. Deriváty

Výraz *domov* (na rozdíl od subst. *dům*) nemá deminutivum (od abstrakt se deminutiva tvoří málokdy);

- *domovina* – „domov, rodný kraj, otčina, vlast“ (stylově vyšší, významově užší, poněkud archaické);
- *bezdomovec* – „člověk bez stálého bydliště, bez domova“ (*na nádraží přespávali bezdomovci*, *ubytovna pro bezdomovce*);
- *domovský* – relační adjektivum od subst. *domov* – *domovská střecha*, *d-á půda*, *d-á řeč*, *domovský přístav lodi*, dále *domovská obec* – dříve: „kam člověk z právního hlediska příslušel“, *domovský list* – „dokument potvrzující příslušnost k určité obci“, *domovské právo* – dříve „příslušnost k určité obci opravňující občana nerušeně se v ní zdržovat“ (dnes v přeneseném významu). Nově ve významu *domovská stránka* („homepage“) – v počítačové terminologii „úvodní webová stránka osoby, organizace apod“;

– *domáci* „vztahující se k (vlastní) domácnosti, rodině, bytu, domu“: srov. zejm. *domáci práce* – práce zajišťující fungování a údržbu domácnosti – úklid, vaření, praní apod., *domáci nářadí*, *domáci lékárnička*, *domáci zaměstnání* – prováděné doma, pak nálady nebo emoce prožívané doma mezi členy rodiny – *domáci štěstí*, *sváry*, *hádky*, *klid*, *pohoda*; *domáci úkol* / *úloha*, *domáci práce* (zadaná ve škole s požadavkem na vypracování mimo školu, tj. doma); *domáci oděv* – jaký se hodí nebo je určený pro pobývání doma, tj. jednak pohodlný, jednak nevhodný k nošení na veřejnosti; *domáci strava* (strava připravená doma – pozitivní konotace).

Adj. *domáci* figuruje často v názvech potravin a kulinárních produktů, srov. *domáci vajíčka*, *tvaroh* (ne kupované v obchodě, ale vyprodukované doma), *domáci koláče* – pečené (nebo „takové, jako se pečou“) doma, ručně, s „pocitivým“ dávkováním másla, vajec apod., z kvalitních surovin, bez náhražek apod., *domáci chléb*, *klobásy*, *slivovice*.

V těchto případech vyjadřuje adjektivum *domáci* výrazně pozitivní hodnocení, známku kvality – přidává se např. i k názvům jídel na jídelních lístcích v restauracích: *domáci jablečný závin*, *domáci guláš*.

Zcela jiný význam adj. *domáci* vyjadřuje ve spojení *domáci násilí*. Zvláště pro ženy bývá domov leckdy „vězením“ – jde o uzavřený prostor, kde se na nich (ale i na starých lidech či dětech) může páchat násilí, mohou trpět beze svědků, být vydírány apod., aniž to kdokoli zvenku zaregistruje. Podobně též kolokace *domáci vězení* – zákaz vycházet z domova, opouštět domov: vztahuje se v běžné řeči buď k odrostlým dětem (trest od rodičů), nebo jde o formu trestu ukládanou odsouzeným a figurujícím v trestněprávních textech jako termín.

domáci zvířata – „doma chovaná, ochočená, domestikovaná“ (opakem jsou *zvířata divoká*). V zoologických názvech představuje adj. *domáci* druhové nebo rasové označení zdomácnělých živočichů: *kočka domáci* (op. *kočka divoká*).

Ve 2. významu ‘vztahující se k vlastní obci, kraji, národu, státu’ (op. *cizí*, *zahraniční* apod.);

domáci hráči (hrající na vlastním hřišti) – op. *hosté*, *hostující tým*;

domáci odboj (op. *zahraniční*);

domáci průmysl, *zboží*, *trh* (op. *zahraniční*).

Ve 3. významu ‘prostý, srdečný, domácký’ – *domáci prostředí*, *tichý a příjemný domáci život*.

Srov. i substantivizované adjektivum *domáci* – srov. *pan domáci*, *paní domáci* – vlastník domu či bytu ve vztahu k nájemníkům.

– *domácký*

Částečně se kryje se 3. významem adj. *domáci* – má však silnější konotace pohodlnosti, neformálnosti, obyčejnosti (*byl to takový domácký hotel* „bylo to tam jako doma“);

domácké jméno – hypokoristikon (*Máňa*, *Majka* místo *Marie*);

– *domácnost* – „členové rodiny, prostředí a zařízení rodinného bytu a práce spojené s životem rodiny“: *malá či velká domácnost*; *vést domácnost, zanedbávat domácnost, starat se o domácnost*; *potřeby pro domácnost / domácí potřeby* (též název obchodu, kde se prodává nádobí, potřeby do kuchyně apod.); *žena v domácnosti*; srov. frazém *tichá domácnost, mít tichou domácnost* – stav, kdy spolu manželé nebo členové rodiny nemluví a ignorují se v důsledku předchozí hádky;

– *zdomácnět* – „zvyknout si“ (*děti všude hned zdomácnějí* – zvyknou si), *píseň zdomácněla, cizí výrazy zdomácněly* – „ujaly se, adaptovaly“, botanicky či zoologicky o rostlině či živočichu – „samovolně se rozšířit v novém prostředí“ – *akát u nás zdomácněl; zdomácněla cizí slova, zdomácněla rostlina*;

– kompozita s první částí *domo-*, *doma-*: *domorodec* – „domorodý člověk v koloniích nebo v zemích s barevným obyvatelstvem“ (*útisk domorodců kolonizátory*). Srov. též řídka, poněkud expr. označení *domased, domabyl* – jde o člověka, který pobývá („sedí“) rád doma, tj. nerad cestuje, nerad opouští domov).

2.3.6. Kolokace, frazémy, přísloví

– *najít domov, vytvořit (si) domov, mít domov, ztratit domov, odejít z domova X vrátit se domů, dát/ poskytnout někomu domov*;

– *najít nový / druhý domov* – o opuštěném člověku nebo zvířeti, zvláště opuštěném nebo ztraceném; týká se prostředí rodiny anebo cizí země: *dali kočce z útulku nový domov, emigranti našli v Kanadě druhý domov*;

– *cítit se jako doma (u maminky)* – 1. cítit se dobře, příjemně, opečovávan, 2. *cítit se jako doma* (někde, u někoho, v něčem) – cítit se v nějakém prostředí či oblasti jistý (*v novém zaměstnání se hned cítil jako doma*);

– *už jsem doma* – „už chápu“;

– *malá domů* fotbalový slang: „přihrát míč vlastnímu brankáři“;

– *teplo domova, pohoda domova* (často užíváno i v reklamě), *vůně domova*. Srov. *Káva XY – pohoda domova*.

Prísloví:

Všude dobře, doma nejlíp / nejlépe. Bývá humorně variováno: *Všude dobře, tak co doma?*, *Všude dobře, doma manželka*.

Co se doma upeče, to se doma sní. („rodinné spory se nemají vynášet na veřejnost“)

Co je doma, to se počítá.

2.3.7. Tautologie *Doma je doma*

V komplexním pojednání o tautologiích Jana Bílková (2013) uvádí, že frazém *doma je doma* patří mezi nejfrekventovanější tautologie. Ve funkční

typologii tautologií je pro ni příkladem tzv. tautologie evaluativní, ještě přesněji glorifikační:

[4] *Prostřednictvím glorifikačních tautologií (Máma je máma; Doma je doma; svoboda je svoboda) mluvčí referuje k tomu, co považuje za všeobecně vysoce uznávanou společenskou hodnotu. Připomíná důležitost dané entity, v kontextu bývá zdůrazněn také specifický rys nenahraditelnosti: (Babička je hodná a starostlivá, ale mámu nenahradí.) Máma je máma.* [Bílková 2013: 65]

K tomu je připojen korpusový doklad:

[5] *Nechci začít jině život. Nechci opustit rodnou hroudu. Já projel svět od Ameriky k Austrálii, ale doma je doma. Doma se mluví česky. Já umím jenom česky. Vyjádřit bolest, radost, občas i někomu poradit... To bych tam nedokázal. Kdepak. Tady jsem se narodil a tady chci taky umřít.* [Bílková 2013: 65–66]

Možnost včlenit tautologii *Doma je doma* (a její variantu *Domov je domov*) do tohoto kontextu je spolu s vysokou frekvencí těchto vyjádření důkazem vysokého postavení domova v české hierarchii hodnot – a dalším důvodem, proč chápat domov jako české kulturně klíčové slovo.

3. Zpráva o empirickém výzkumu: domov v konceptualizaci českých vysokoškolských studentů¹⁵

3.1. Základní informace o výzkumu

Výzkum proběhl v říjnu 2014 v Praze a zúčastnilo se ho 100 českých vysokoškoláků: 50 studentů filologických oborů z Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze a 50 studentů architektury z Fakulty stavební Českého vysokého učení technického v Praze. Věkový průměr respondentů byl 21 let. Počet mužů a žen byl vyvážený s mírnou převahou žen (40 mužů, 60 žen).

3.2. Podoba dotazníku

V souladu s východisky programu EUROJOS (srov. Bartmiński 2014) byla základem výzkumu nejširše formulovaná 1. otázka „Co je podle vás domov?“ Ta byla v zájmu obohacení získaných dat doplněna třemi konkrétnějšími: 2. „Napište tři vlastnosti, které domov charakterizují“, 3. „Co je tam, kde je váš domov?“ a 4. „Co by rozhodně tam, kde je váš domov, nemělo být?“ Druhou částí dotazníku byl sémantický test – respondenti doplňovali dvě neúplná souvětí: *Saša má domov v ... , ale ... a I když to není můj domov, tak ...*

¹⁵ Vycházíme zde ze studie popisující výzkum a jeho výsledky podrobněji (Vaňková, Huleja 2015, v tisku).

3.3. Výsledky výzkumu a jejich interpretace

Respondenti se shodují v chápání domova jako místa spojeného zejména s rodinou a blízkými lidmi (92%)¹⁶. Jde o místo *dobré a příjemné* (58%), *bezpečné* (50%), místo, *kam se vracíme* (37%), místo, kde je *láska* (33%), *zázemí* (31%), *klid* (31%), *podpora, pochopení a přijetí* (25%), *jistota a stálost* (17%), *teplo* (13%), *dobrá nálada* (12 %), *soukromí* (11%), místo, které je pro člověka *důležité* (11%), kde se cítí *uvolněný*, kde je *sám sebou* (10%)¹⁷.

Tyto konotace spojené s domovem jsou v českém kontextu zřejmě všeobecně sdíleny (potvrzují je jazyková a textová data). Zároveň jsou však v souhrnu studentských odpovědí patrná jistá specifika. Za nejvýznamnější pokládáme nízký počet odpovědí, které by podstatněji verifikovaly profil domova jako *místa narození*, resp. původu (včetně konotací dětství, dospívání apod.). Ten do svých vyjádření zahrnuje pouze 9% respondentů. Souvisí to zřejmě především s (mladým) věkem této skupiny respondentů a s jejich orientací na budoucnost spíše než minulost (srov. odpověď, že domov je *místo vlastní budoucnosti, kde založím rodinu*).

Málo odpovědí se explicitně vztahovalo k širšímu pojetí domova (domov jako rodný kraj a rodná země)¹⁸. Až na výjimky byl zdůrazněn či aspoň implikován spíše prostor „uvnitř“, tj. v bytě či domě, které je odděleno od zbytku světa a v němž je přítomna rodina. Jen ojedinělé odpovědi poukázaly i k tomu, že jako domov může být cítěno též užší či širší okolí bydliště (doma by měla být *příroda*, neměl by tam být *beton*). Schéma NÁDOBA (UVNITŘ – VENKU) je však v konceptualizaci domova u respondentů rozhodně silnější než schéma CENTRUM – PERIFERIE (vyplývající z metafory soustředných kruhů domova).

Ve významu „rodné země“ se domov objevil minimálně. Snad je to proto, že se významová poloha spojená s rodnou zemí aktivizuje jako nesamozřejmá (a hodná zmínky) jen v situacích, kdy se ocitáme mimo domov či kdy je legitimita domova jako domova nějak zpochybněna, ohrožena ap. Otázky byly respondentům kladeny „v místě domova“, tj. v České republice; komunikační situace tedy určovala už předem jistou perspektivu, resp. odsouvala některé ze „soustředných kruhů domova“ do pozadí. Jedna respondentka o tom uvažuje takto: *Specifičnost odpovědi na otázku „kde je tvůj domov“ podle mého názoru závisí na situaci, kdy byla otázka položena: např. v USA bych řekla ČR, v ČR*

¹⁶ Procentní údaj vyjadřuje počet respondentů, kteří danou vlastnost ve své odpovědi uvedli, třeba i vedle vlastností jiných; v odpovědích se objevovalo až pět atributů domova najednou.

¹⁷ Že jsou v reflexi studentů doma uspokojovány nejen sociální a emocionální potřeby, ale také (ovšem až na dalším místě) potřeby fyziologické a materiálně-praktické, vyplývá z odpovědí na třetí otázku (srov. *postel, jídlo*). Už v odpovědi na první otázku srov. *teplo*, to poukazuje jak k přímému, tak přenesenému významu slova (tj. teplo v mezilidských vztazích).

¹⁸ Srov. odd 4, 2. rovina profilace (horizontální aspekt), profil 2B a 2C.

bych odvětila Praha. K méně aktivizovanému širšímu pojetí domova (v soustředných kruzích, s centrem v rodině) srov. alespoň tuto odpověď na otázku „Co je tam, kde je váš domov?“ – *Česká republika, v ní dům, v něm rodina dělající domov domovem*.

Takřka se nevyskytly doklady konotačního spojení domova s mateřským jazykem či kulturou¹⁹. Nerealizoval se ani profil transcendentní (ten je však doložen pouze ve specifických komunikačních oblastech – v duchovních a filosofických textech, v poezii a beletrii)²⁰.

Vysoká frekvence charakteristiky domova jako „místa, kam se vracím“ (37%), může být dána mj. i faktem, že převážná část respondentů-vysokoškolských studentů nepochází z Prahy, ale má v ní pouze přechodné bydliště (kolej, podnájem). Domů (sic!), tj. k rodičům, do rodného místa se studenti vrací o víkendech, o svátcích a prázdninách. Často se vyskytovaly i případy, kdy je scénář „vracení se“ spojen evidentně s každodenním návratem např. do pokoje ve studentské koleji (*místo, kam se vracím vyspat*). Většina studentů tak má vlastně „dvojí domov“: jeden koresponduje s bydlištěm trvalým, druhý s přechodným. Vyjádření „jedu domů“ tak pro ně může podle situace znamenat jak víkendový odjezd z Prahy k rodičům, tak přesun metrem na studentskou kolej.

Dvojí pojetí domova se potvrdilo i v poslední části dotazníku, tj. v sémantickém testu. Evidentní je chápání domova ve dvou polohách: 1/ domov jako místo, kde aktuálně (a „oficiálně“) bydlíme, a 2/ domov jako místo, k němuž máme citový vztah, kde se cítíme dobře, k němuž cítíme příslušnost, i když zde (už) přímo nebydlíme; ten bývá obvykle – ne však nutně vždy – spojen s rodným místem, resp. s místem původu. V prvním případě lze hovořit o významu denotačním („...kde bydlím“), ve druhém o významu konotačním („...kde se jako doma cítím“).

3.4. K empirickému výzkumu volně připojujeme část zprávy učitelky Věry Mífkové o realizaci projektu *Příběh mojí rodiny*. V mnohém totiž potvrzuje a doplňuje data získaná u vysokoškoláků (srov. asociace spojené s domovem a charakteristiku domova ze strany třináctiletých venkovských dětí i jejich učitelky):

Na projektu jsme pracovali v 7. třídě v hodinách dějepisného semináře od února do dubna. Nejdříve jsme se zabývali domovem, který pro nás všechny tolik znamená. Úplně na začátku bylo pouze jedno slovo, které se sedmákům v souvislosti s domovem vybaví. A co to bylo? Zázemí, rodina, jistota, můj dům, rodiče, obývací, Škrdlovice, láska, dům, postel. Pak už to nebylo jen jedno slovo, ale co nejvíce slov s domovem souvisejících.

¹⁹ Srov. odd. 4, rovina profilace 3 (vertikální aspekt), 3D – kulturně-jazykový aspekt.

²⁰ Srov. odd. 4, rovina profilace 3 (vertikální aspekt), 3E – transcendentní aspekt. Co se týče sakrality spojené s domovem, v odpovědích se vyskytl pouze tento jediný doklad (v odpovědi na první otázku): *místo, které je požehnané*.

Z nich potom vybrali pět nejdůležitějších a ze svého výběru vytvořili statistiku. V ní se na prvním místě objevila rodina a rodiče, následovala láska, zázemí, pomoc, dům, místnost v domě, domácí mazlíčci.

Děti přemýšlely nad tím, co dělá domov domovem, a byly vedeny k uvědomění si, že domov si každý z nás nosí v sobě, že od nejkrásnějších a nejšťastnějších domovů se odvíjí pak i přadýnko vzpomínek, které dospělé vrací zpátky do dětství. A vrátit dospělé do dětství a mládí, to bylo právě cílem našeho projektu.

Na další hodinu si přinesli předměty, které byly spojeny s minulostí jich samotných nebo členů jejich rodiny, ke kterým mají citový vztah, ke kterým se váží nějaké vzpomínky. O nich jsme si povídali. Mezi přinesenými předměty byly hry, fotografie, hračky, ale i mlýnek, sítko, lampička²¹.

Předměty spojené s domovem – mlýnek, lampička – hrají velkou roli v poezii a v uměleckém textu vůbec. Mají jednak funkci rekvizity uplatňující se v konstruování typické scény domova, jednak funkci metonymie – zástupky celku, která dokáže příslušnou scénu, prostředí či dobu působivě evokovat.

4. DOMOV: textová data

[6] *Vždycky když přijedu do Litvínova, tak mám pocit, že jsem tam doma. Teďka žijem už hezkých pár let tady na Žižkově, hrozně se mi tady líbí, ale mám skutečně pocit, že doma jsem tam, kde jsem se narodil a kde jsem vyrůstal. Protože to se nedá smazat. Pan Werich, když se ho kdysi zeptali, proč nežil v Americe jako Voskovec, tak odpověděl velice lakonicky: „Nehrál jsem s nima kuličky.“ A já jsem ty kuličky hrál tam²².*

Text uvozující tuto část dokládá vztah mezi dvěma profily pojmu DOMOV. Mluvčí žije na Žižkově (ten je jeho „oficiálním“ domovem, tj. místem, kde aktuálně bydlí) a je tam spokojen, ale má (...) *pocit, že doma je tam, kde se narodil a kde vyrůstal*. K původnímu domovu je člověk emocionálně připoután vzpomínkami; v českém kontextu to lze vyjádřit často citovaným bonmotem divadelníka a spisovatele Jana Wericha, že doma je člověk tam, kde hrál v dětství s kamarády kuličky. Metonymická zkratka pro vystižení prožitku domova je dnes opakována tak často, že se víceméně frazeologizovala²³: nachází se tedy kdesi na půli cesty mezi údaji jazykovými a textovými.

²¹ Projekt pak pokračoval rozhovory dětí s prarodiči a rodiči, které se týkaly jejich vzpomínek na dětství; na tomto základě pak každý žák rekonstruoval příběh vlastní rodiny. Zpráva o projektu z 20. 05. 2014 srov. <<http://www.zspolnicka.cz/rservice.php?akce=tisk&cislocclanku=2014050009>>.

²² Z rozhovoru s písničkářem Honzou Brožem v internetovém časopisu Folk & Country, srov. <http://www.folkcountryp.cz/rozhovory/rozhovor-devitka.htm>

²³ V materiálu najdeme řadu podobných kontextů uvedeného bonmotu o kuličkách (vzpomínkové rozhovory, zkušenosti emigrantů aj.).

Textová data související s výrazem *domov* jsou velmi bohatá a rozrůzněná²⁴. Vzhledem k nutnosti omezit zdroje analýzy, ale zohlednit přitom reprezentativní materiál jsme postupovali takto: nejprve byla k rozboru zvolena korpusová data spojená se substantivem *domov* (3.1)²⁵; poté jsme analyzovali materiál z nejrozličnějších komunikačních oblastí, který byl získán pomocí internetového vyhledávače Google: šlo zejména o publicistiku (internetové noviny a časopisy), reklamy, portály veřejných institucí a firem, internetová diskusní fóra apod. (3.2).

4.1. Kolokace substantiva *domov* v Českém národním korpusu SYN

V Českém národním korpusu (v korpusu SYN)²⁶ je lemma *domov* doloženo 322 697 výskyty. Pomocí nástroje *WordSketch* bylo zjištěno několik okruhů nejfrekventovanějších kolokací, z nichž jsme některé vybrali jako reprezentativní, tj. podstatně vypovídající o nejčastějších kontextech fungování pojmu DOMOV²⁷. Ve spojení s adjektivem se lexém *domov* vyskytl celkem 115 099, nejčastěji (cca z 64%) ve spojení *dětský domov* (55 792); poté následují s výrazným odstupem adj. *nový* (13 956), *druhý* (3 167), *dočasný* (1 170), *původní* (748), *ženský* (627), *zdejší* (622), *psí* (592), *tamní* (388), *útulný* (375). Spojení, kdy po výrazu *domov* následuje genitiv substantiva, je celkem 61 275. Z nich tvoří cca 77% kolokace *domov důchodců* (47 704), poté následuje s výrazným odstupem *domov mládeže* (3 745), *domov seniorů* (2 208), *domov dětí* (1 091), *domov Sue Ryder* (485) a další názvy konkrétních sociálních institucí. I další výsledky (které zde nelze z důvodu rozsahu prezentovat) potvrzují prominentní vazbu lexému *domov* na sociální instituce zajišťující náhradní nebo dočasné ubytování dětem, seniorům, studentům či lidem v nouzi.

Z korpusových dat plyne, že frekvenčně výrazně převažují ty výskyty lemmatu *domov*, které jsou vázány na významovou oblast „sociální a charitativní péče“ (viz též dále 3.2); paradoxně je tedy exponován sekundární význam

²⁴ Jak ukazují podobné výzkumy i úvahy o nich (srov. zejm. Bartmiński 2014), o textových datech platí obecně, že jsou velmi bohatá, ale v mnoha ohledech různorodá a nekompatibilní; interpretovat v úplnosti všechny relevantní kontexty není v lidských silách. Vždy je tedy nutno vybírat.

²⁵ Pouze s ním – ačkoli, jak již bylo řečeno, k lexikálnímu vyjádření pojmu DOMOV patří i výrazy *doma* a *domů*.

²⁶ Korpus SYN zahrnuje korpusy SYN2000, SYN2005, SYN2006PUB, SYN2009PUB, SYN2010 a SYN2013PUB. Jeho celková velikost v době práce na tomto textu byla 2 232 miliardy textových slov (tokenů), tj. 2 685 127 310 pozic. Jde o korpus bohatý, ale nereprezentativní – není např. žánrově vyvážený (výrazně v něm převažuje publicistika). Analýzu korpusových údajů chápeme pouze jako jednu součást výzkumu.

²⁷ Pracovali jsme pouze s lexémem *domov*, ns adverbii *domů* a *doma*, zde by byly výsledky ovlivněny např. i frekventovanými výskyty ve sportovní publicistice, srov. *Sparta, ligový lídr, v neděli prohrála doma s Bernem* nebo *tým odjel domů s porážkou 4 : 0*.

lexému *domov*, vztažený k institucím, jež mají skutečný domov nahradit, ale jako „opravdový domov“ stereotypově pocíťovány nejsou, ba bývají s ním často kladeny do opozice.

4.2. Domov v textech na internetu

Při analýze bohatých internetových dat, získaných prostřednictvím vyhledávače Google, se ukazuje, že výraz *domov* (a pojem domova) hraje podstatnou roli v určitých tematických okruzích, resp. komunikačních oblastech.

4.2.1. Sociální oblast a oblast charitativní péče: náhradní domovy a bezdomovectví

Nejčastěji je substantivum *domov* opět (srov. 3.1) spojeno s institucionalizovanými zařízeními, která v běžné komunikaci někdy fungují jako opak „pravého“ domova. Mají zajišťovat náhradní bydlení v případech, kdy samostatné bydlení s rodinou či ve vlastním bytě není možné: jde zejména o *dětský domov* a *domov důchodců / seniorů / domov pro seniory / domov pokojného stáří*, či *domov pro matky s dětmi* (srov. též internátní zařízení *domov mládeže, žákovský domov*).

Patří sem též kontexty odkazující k lidem bez domova a k problému *bezdomovectví*. Na internetu lze najít např. videonahrávku nazvanou *Bezdomovci zpívají hymnu*: skupina bezdomovců na Hlavním nádraží v Praze zpívá českou hymnu *Kde domov můj*; text hymny se ocitá v nečekaných souvislostech. Rozehrává se tu dvojí profil pojmu *DOMOV*, do popředí při tom vystupuje profil bydlení²⁸.

Do tohoto okruhu lze zahrnout i texty o zvířatech bez domova, zejm. o opuštěných psech a kočkách, k nimž se poukazuje vyjádřeními o hledání nového domova.

4.2.2. Časopisy pro ženy, životní styl, reklama: „pohoda domova“

Některé časopisy mají výraz *domov* už ve svém názvu – *Domov*, *Spokojený domov*, *Náš domov* (srov. též 3.2.4).

V článku z časopisu *Svět ženy* se pod titulem *5 tipů, jak vytvořit šťastný domov* píše: *Dnešní doba přináší do života mnoho stresu. Proto potřebujete místo, kde naleznete bezpečné útočiště. Vytvořte si z domova oázu klidu, která potěší nejen oko, ale i duši!* Následují „rady odborníků“, které se vztahují k výběru zařízení, ale i vhodného osvětlení, k tzv. *tepelné pohodě* domova,

²⁸ Srov.: http://www.armadaspasy.cz/reshare/video?gclid=Cj0KEQjwOCqBRDXmIWvveLE3_cBEiQAZWfImbf6zrci6QbBEBtOkJwRPMNXhQX4bG_f6JuHoaWqjHoaAims8P8HAQ

k dekoracím, květinám apod²⁹. S domovem se v ženských (a „lifestyleových“) časopisech spojuje i vaření, jídlo a společné stolování. Domov bývá tematizován v souvislosti se slavením svátků, zejm. Vánoc, které jsou chápány jako svátky domova a rodiny.

4.2.3. Vzpomínky na dětství

Bohatý výskyt dokladů z této oblasti zaznamenáváme v rozhovorech se slavnými osobnostmi nebo ve vzpomínkových textech.

5. Sémantická struktura pojmu *DOMOV*

Poznatky výše uvedené jsou koncentrovány v následujícím sémantickém modelu. Na základě jazykových, empirických a textových dat se ukazuje, že se v českém obrazu domova uplatňují tyto tři roviny profilace:

1. rovina profilace

1A. profil – bydlení

1B. profil – narození *(pivak)*

2. rovina profilace (horizontální aspekt – „soustředné kruhy domova“)

2A. profil – rodina, vlastní místnost, byt či dům

2B. profil – obec, město, kraj

2C. profil – rodná země, vlast

3. rovina profilace (vertikální aspekt významu)

3A. materiálně-praktický profil

3B. prostorový profil

3C. sociálně-psychologický profil

3D. kulturně-jazykový profil

3E. transcendentní profil

Schéma vyžaduje aspoň minimální komentář. Ten by měl být uveden upozorněním, že se jednotlivé roviny profilace prostupují a kombinují: s jejich pomocí se pokoušíme nahlédnout trojí rozdílný aspekt složitě strukturovaného pojmu *DOMOV*.

Co se týče první roviny profilace, byla již vysvětlena výše. Profil bydlení (1A) se týká především denotačního významu subst. *domov* (domov jako bydliště); zejména ke konotačnímu významu se vztahuje profil přináležitosti a citového pouta, resp. (prototypově) narození a původu (1B); s ním je volně spojena

²⁹ <http://www.svetzeny.cz/bydleni-a-zahrada/byt-a-dum/5-tipu-jak-vytvorit-stastny-domov>

i konotace pohodlí a soukromí. (Konotace jako jistota, bezpečí, přijetí, láska apod. se pak dále konkretizují v souvislosti s druhou a třetí rovinou profilace).

Druhá rovina profilace odkazuje k Havlovým *soustředným kruhům domova* a k pojetí domova u J. Patočky. Domov tvoří centrum přirozeného světa, ve směru od něho (od „já“) se utváří okruh toho, co je mi více či méně známé, blízké, co cítím jako své. Materiál tu potvrzuje tři profily: malý privátní prostor a společenství nejbližších – byt, dům a rodina (2A), prostor širší – obec, region, město (2B), a nejširší – rodná země, vlast (2C). Podle kontextu může jít i o struktury ještě širší – jako je Evropa či planeta Země. Ty už však zřejmě cítíme jako metaforické rozšíření základního pojmu. Ve třetí rovině profilace je rozlišeno pět aspektů, které se mohou v diskurzu o domově aktivizovat:

3 A. Materiálně-praktický aspekt

Etymologicky je základem abstraktního pojmu DOMOV konkrétní *dům* (jakožto materiálně existující stavba – lidské obydlí). Dům je také prototypem domova. S materialitou domova těsně souvisí praktická stránka bydlení: jednak stavba a budování domu (které pak může být metaforou pro budování domova v aspektu sociálně-psychologickém), jednak to, co je spojeno s významem příbuzného výrazu *domácnost*: každodenní péče o dům, domov a rodinu. Na domov a bydlení je totiž vázáno zajišťování elementárních potřeb členů rodiny: hygiena, stravování, spánek, rekreace apod., doma se vaří, uklízí, pere, doma se rodiče starají o děti. Je-li domov, jak uvidíme dále, základem naší identity a intimity, nejbližších sociálních vztahů, duševního spočinutí, má i svou dimenzi velmi tělesnou: vázanou na uspokojování tělesných potřeb a na každodenní fyzickou práci, která je s ním spojena (srov. *domácí práce*).

3 B. Prostorový aspekt

Od prostorového pojetí domova se vše odvíjí, lze říci, že tu jde o základní význam, resp. významové centrum stereotypu domova. I slovníková definice se odvozuje od nadřazeného pojmu „místo“, stejně vymezovali domov i respondenti. *Domov* je místo, kde bydlíme a/nebo místo, kde jsme se narodili či pobývali v dětství a které (proto) cítíme jako své, k němuž cítíme blízkost a přináležitost. (V tomto smyslu se domov podílí na konceptualizaci opozice „blízkosti a dálky“ („domova a světa“), a to i ve smyslu sounáležitosti s něčím, obeznámenosti s něčím (*téma je mi vzdálené, je pro mě odlehlé X je mi blízké, jsem v něm doma*) nebo blízkosti či vzdálenosti citové.

3 C. Sociálně-psychologický aspekt

Domov zahrnuje především nejbližší rodinu (prototypově v centru s matkou, a dále s otcem, sourozenci, prarodiči), pak další příbuzné, přátele, sousedy,

rodáky, krajany, a konečně i národ (srov. druhou sloku národní hymny: *mezi Čechy domov můj*, zatímco v první sloce je exponován aspekt prostorový). Jde tu o lidi milované, s nimiž cítíme sounáležitost a společný osud, za něž máme odpovědnost a na které se můžeme spolehnout.

3 D. Kulturně-jazykový aspekt: řeč, kultura, dějiny, národnost – „češství“ jako domov

Fakt, že domov není nutně vázán na materiálně-praktickou rovinu a na konkrétní místo, a dokonce že může mít širší dosah než to, co jsme právě označili jako aspekt sociálně-psychologický (blízcí lidé, rodina), se ukazuje zřetelně např. v prožitcích emigrantů. Zjitřeně citění mateřské řeči jakožto „domova“ a intenzivní prožívání kulturních tradic, literatury, hudby apod. v intencích sebeidentifikace je patrné z výpovědí prostých lidí i z děl mnoha umělců (k tématu „řeč jako domov“ srov. Vaňková 2008). Významnou součástí této roviny je sdílení, pocit sounáležitosti s celkem určitého společenství a vázanost na paměť – srov. i vzpomínky na dětství a mládí.

4 E. Transcendentní aspekt

Transcendentní aspekt pojmu *domov* je v naší kultuře spojován zejména s křesťanským pojetím domova „na nebesích“, „v nebi“ (je to patrné např. v konceptualizaci *dvojího domova* u spisovatele Jana Čepa). Ten první domov, pozemský a materiální, je předobrazem domova duchovního, domova u Boha, kam se člověk podle tradice odebere po smrti.

Ten je v intencích lidové zbožnosti ztotožněn s rájem, resp. nebem jakožto sídlem Boha a chápán jako místo spočinutí, lásky, bezpečí, radosti a positivity; a také jako místo setkání s drahými zemřelými: i to tedy dokládá pozitivní konotace spojené s domovem. Metafory bydlení, domu a domova v tomto smyslu ovšem nacházíme často i v biblických (zejm. novozákonních) textech³⁰. Našli bychom však i jiné podobné, mimokřesťanské či zcela individuální koncepte domova... Smrt je spojována s *návratem domů* velmi často.

Ráj je tak konceptualizován jako domov, a domov bývá naopak konceptualizován jako ráj: vysněný³¹, případně ztracený a hledaný, který tu byl (zejm. v dětství), a / nebo který bude.

6. Závěrem

V závěru uvádíme krátkou charakteristiku domova z pera českého filosofa Radima Palouše; exponuje některé podstatné z významových aspektů pojmu

³⁰ Srov. např. 2 Kor 5,6-10.

³¹ Srov. (podle interpretace V. Macury) i domov z české národní hymny (viz 0.3.1).

DOMOV, o nichž byla řeč výše, tj. které se potvrdily jako ukotvené v českém obrazu světa; jen je formuluje v intencích filosofické tradice heideggerovské a patočkovské:

[7] *Domov patří k těm nejzákladnějším pojmům, svazujícím tělo s duchem, přítomnost s veškerenstvím, odchody s návraty, celou tu událost konkrétního pobytu zde s konkrétními pobytů jiných zde. (...) Je centrem lidského bydlení (...) jakožto vesmírného spočívání a odevzdávání*³².

Snad bylo alespoň v náznacích poukázáno k provázanosti materiální i nemateriální polohy domova – a k jeho poloze existenční i existenciální; k tomu, že domov každodenně utváříme a sdílíme se svými nejbližšími; i k tomu, jak je naše tady a teď, spjaté s jedním konkrétním domem či bytem (a také krajem, městem, zemí) a s jednou konkrétní rodinou (a zároveň i národem, který má svou řeč a kulturu) vpojeno do celku světa, v němž bydlíme spolu s ostatními, ve vzájemném, ukotvujícím dávání a přijímání, v sebepřesahujícím a mnohasměrném dialogu.

Bibliografie (Wybór; zob. też Bibliografia zbiorcza)

- Bílková Jana, 2013, *Tautologie a kontradikce v češtině*, Praha.
 Čálek Oldřich, 1999, *Domov nás může zachránit aneb Občanská společnost, domov a psychoterapie*, srov. http://www.rozhlas.cz/vltava/literatura/_zprava/oldrich-calek-domov-nas-muze-zachranit-aneb-obcanska-spolecnost-domov-a-psycho-terapie--705200.
 Čermáková Eva, 2012, *Krajinami cizích časů. Vnímání prostoru a času usazenými a nomádskými kulturami*, Praha.
 Český národní korpus [online]. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha. Částečně dostupný na WWW: <<http://www.korpus.cz>>.
 Damborský Jiří, 1993, *Ojczyzna w języku czeskim*, [w:] *Pojęcie ojczyzny we wspólczesnych językach europejskich*, red. Jerzy Bartmiński, Lublin, s. 167–176.
 Danaher David S., 2010, *Three key words (domov, svědomí, and klid)*, „Slovo a slovesnost”, 71, 4, translating Vaclav Havel, s. 250–259.
 Dubský Ivan, 1997, *Svět, domov a cesta u Jana Patočky*, [w:] Ivan Dubský, *Filosof Jan Patočka*, Praha, s. 11–33.
 Havel Václav, 1999, *Letní přemítání*, [w:] *Spisy 6*, Praha.
 Hodrová Daniela, 1994, *Místa s tajemstvím. Kapitoly z literární topologie*, Praha.
 Hogenová Anna, 2002, *K fenomenologii domova a jinakosti*, [w:] *Kvalita života a tělesnost*, Praha, s. 120–185.
 Hučín Jakub, *Domov jako zrcadlo vlastního já. Psychologie dnes*, 2003, dostupné na: <http://www.rodina.cz/clanek3216.htm>
 Jungmann Josef, 1989, *Slovník česko-německý J. Jungmanna*, I. díl (1835) Praha.

³² Z osobního dopisu Radima Palouše autorce (23. 11. 2012).

- Kobesová Alena, 2014, *Domov v konceptualizaci českých mluvčích (dotazníkové šetření)*. Nepublikovaná bakalářská práce pod vedením Irena Vaňková, Praha.
 Kovařík Petr, 2004, *Klíč k rodným chaloupkám*, Praha.
 Linhartová Věra, 2010, *Za ontologii exilu*, [w:] Věra Linhartová, *Soustředné kruhy*, Praha, s. 242–245.
 Macura Vladimír, 1998, *Český sen* (zejm. stat' Sen o národě, 54–62), Praha.
 Macura Vladimír, 2004, *Krajina hymny a krajina literatury*, [w:] *Kde domov můj. Varianty a parafráze*, red. Martin Valášek, Praha s. 125–131.
 Patočka Jan, 1992, *Přirozený svět jako filosofický problém*, Praha.
 Podracký Vladimír, 2004, *Návrat k domovu. Manifest tradicionalismu*, Olomouc.
 Průka Miloslav, 2009, *Péče o oikos. Dům v dějinách myšlení*, Brno.
 Rejzek Jiří, 2001, *Český etymologický slovník*, Voznice.
 Richterová Sylvie, 2004, *Místo domova*, Brno.
 Svatoš Martin, 2004, *Kde domov barokního Čecha?*, [w:] *Kde domov můj. Varianty a parafráze*, red. Martin Valášek, Praha, s. 112–124.
 Tucker Aviezer, 1997, *Fenomenologie a politika. Od J. Patočky k V. Havlovi*, Olomouc.
 Urbanová Svatava, Málková Iva, 2003, *Souřadnice míst*, Ostrava.
 Valášek Martin (red.), 2004, *Kde domov můj. Varianty a parafráze*, Praha.
 Vaňková Irena, 2008, *Mateřský jazyk jako domov v řeči (K opozici „vlastní – cizí“ v obrazu mateřského jazyka v češtině)*, „Etnolingwistyka. Problemy języka i kultury”, 20, s. 107–122.
 Vaňková Irena, 2012, *DŮM i DOMOV v češšoj jazykovej kartine mira*, [w:] *WJOSS 1*, Lublin, s. 69–88.
 Vaňková Irena, Huleja Jan, *Domov v konceptualizaci českých vysokoškolských studentů (Empirický výzkum)*, v tisku.

Wykaz skrótów

- SSČ – *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, Praha, 1994.
 SSJČ – *Slovník spisovného jazyka českého I–IV*, 1958–1971, Praha. Dostupný na: ssjc.ujc.cas.cz/
 PSJČ – *Průruční slovník jazyka českého I–IX*, 1936 – 1957, Praha. Dostupný na: bar.ujc.cas.cz/psjc

The Czech concepts of DŮM 'house' and DOMOV 'home' in the light of lexicographic, empirical and textual data

The aim of this study is to reconstruct the concept of HOUSE / HOME in the Czech language in the light of dictionary, questionnaire, and textual data. The Polish and Russian lexeme *dom* has two counterparts in Czech: *dům* and *domov*. The word *dům* is identified with a specific object – 'a building' / 'an edifice', while *domov* is a 'family place, a homeland'. The lexeme *domov* indisputably belongs to the

category of Czech key words and constitutes the foundation of Czech culture. In Czech literature, especially poetry, *domov* is conceptualised as a homeland, a country, land. The author analyzes hyperonyms, synonyms, antonyms, hyponyms and co-hyponyms of the word *domov*, as well as derivatives, collocations, phrasemes and maxims containing this lexeme. The description also includes the meanings of derivatives of the word *dom*, such as *doma* 'to live' and *domů* 'to arrive'. The study shows that the Czech picture of HOUSE / HOME has three profiles: a conceptual profile (home as a place and a birthplace), a horizontal profile in which a significant role is played by the family, one's hometown, home country and homeland, and a vertical profile (which reflects the material-and-practical, locative, cultural, social and transcendent dimensions of the concept).

Rosyjski językowo-kulturowy obraz DOMU*

Ludmiła L. Fiodorowa
Dorota Pazio-Włazłowska**

W okresie władzy komunistycznej idea DOMU rodzinnego została poddana ideologicznej destrukcji, lansowano ideę domu kolektywnego, społecznio-nego (*коммунальные квартиры*, tzw. *коммуналки*, w których mieszkało kilka rodzin). Idea domu prywatnego znalazła wyraz w budowaniu domów letniskowym – *дачи*, na którą zostały przeniesione tradycje postrzegania DOMU jako rodzinnego gniazda. Zasadnicza dla konceptualizacji DOMU jest opozycja „swój-obcy” i postrzeganie go nie tylko jako budynku, ale też wspólnoty zamieszkującej pod jednym dachem. Znajduje to potwierdzenie w źródłach leksykograficznych i licznych utworach literackich. Autorki charakteryzują DOM jako kompleksowy konstrukt mentalny, opisują jego aspekty: fizyczny (budynki mieszkalne, ich części i układ wewnętrzny), społeczny (dom i rodzina w sytuacjach traumatycznych – postrzegane jako wartości najwyższe), funkcjonalny (zapewnienie poczucia bezpieczeństwa), kulturowy (nie tylko *уют*, *домашнее тепло*, ale też zachowanie rodzinnych tradycji i wartości), prawny (możliwość kupna i sprzedaży). Autorki stwierdzają, że dom jest postrzegany różnie z różnych punktów widzenia: właściciela / gospodarza, gospodyni, młodzieży, osób starszych oraz osób pozbawionych domu (uchodźców, emigrantów i in.).

1. Wprowadzenie – dom jako czynnik organizacji świata i wartość w życiu człowieka

Koncept DOM zajmuje szczególną pozycję w rosyjskim obrazie świata. Znajduje w nim odzwierciedlenie nie tylko pierwotny i fundamentalny związek człowieka z miejscem zamieszkania, z najbliższymi i z przeszłością, ale także

* Publikacja przygotowana i finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2015, nr umowy 0132/NPRH2/M12/81/2012.

** Autorki dziękują prof. O. Je. Frołowej za wnikliwy komentarz, cenne sugestie oraz za pomoc w przeprowadzeniu ankiet, prof. I. A. Siedakowej za istotne uwagi i pomoc w przeprowadzeniu ankiet oraz dr Je. S. Uzieniowej za pomoc w przeprowadzeniu ankiet.

The EUROJOS project operates under the auspices of the following institutions:

THE INSTITUTE OF SLAVIC STUDIES, POLISH ACADEMY OF SCIENCES
THE INSTITUTE OF POLISH STUDIES, MARIA CURIE-SKŁODOWSKA UNIVERSITY IN LUBLIN
COMMISSION FOR SLAVIC ETHNOLINGUISTICS, INTERNATIONAL COMMITTEE OF SLAVISTS

The following volumes have been published by the Maria Curie-Skłodowska University Press in Lublin
as part of the series

LEKSYKON AKSJOLOGICZNY SŁOWIAN I ICH SĄSIADÓW

[The Axiological Lexicon of Slavs and their Neighbours]

edited by Jerzy Bartmiński:

**DOM
[HOME]**

ed.

Jerzy Bartmiński
Iwona Bielińska-Gardziel
Beata Żywicka
(2015)

**PRACA
[WORK]**

ed.

Jerzy Bartmiński
Małgorzata Brzozowska
Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska
(2016)

**HONOR
[HONOUR]**

ed.

Dejan Ajdačić
Petar Sotirov
(2017)

KONWERSATORIUM / SEMINAR

**THE AXIOLOGICAL
LEXICON
OF SLAVS AND THEIR NEIGHBOURS**

Jerzy Bartmiński (ed.)

Vol. 1
The Concept of HOME
(English Version, Abridged)

Lublin 2018

(3) the patriotic profile: *dom polski* [a Polish home] in which *matka-Polka* [the mother-Pole] is a guardian of the national tradition, bringing up children in the spirit of duties to their homeland;

(4) the feminist profile of DOM as a women's prison;

(5) the mobile home rooted in a painful experience of being deprived of the homeland, proper to 19th-century emigrants, also in the cultural myth of the "exile from paradise" and modern "heterotopia", the awareness of empty spaces which serve only as transit, allowing free movement and traveling;

(6) the metaphysical profile: *DOM Boga Ojca* [HOUSE of God the Father], present only in the religious discourse.

Each of the analysed discourses in some way takes a stance on the underlying image of house/home functioning in the popular awareness – it is the reference point for ideological discourses – they either accept and share it, or they question and reject it.

Czech concept *DOMOV* 'home' in the light of linguistic, empirical and text data*

Irena Vaňková

Concept *DOMOV* represents one of the fundamental values of Czech culture and expression *domov* matches the criteria for cultural key words defined by A. Wierzbicka. Values concentrated in the meanings of lexemes *domov* ('home'), *domů* (directional adverb 'home' as in „go home”) and *doma* (local adverb 'at home', e.g. „stay at home”), which express the concept *DOMOV*, mingle with the content of the concepts *RODINA* ('family') and *RODNÝ KRAJ* ('native land', 'homeland'), *RODNÁ ZEMĚ* ('home country'), *VLAST* ('motherland'), establishing the identity and integrity of a person and the human community.

The Polish and Russian lexeme *dom* has two counterparts in Czech: *domov* and *dům* ('house'). *Dům* indicates a concrete object – residential building, while *domov* is related to an abstract entity involving several semantic positions and associated with housing, but also with close relatives, friends and familiar places to which one has an emotional attachment; *domov* refers to both for the family (prototypically), both to native place, whether it is home, native country or homeland. Secondary meanings of *dům* and *domov* overlap, both expressions are very frequent and belong to the core vocabulary, as well as formally and semantically related adverbs – *domů* and *doma*. Practical

* Full version see: Irena Vaňková, *Český pojem DOMOV ve světle jazykových, empirických a textových dat*, [in:] *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, t. I, *DOM*, red. Jerzy Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel, Beata Żywicka, Lublin 2015, s. 123–148.

aspect of a common (especially family) life and its daily functioning, including the economic aspect, is expressed by the word *domácnost* ('household').

All these expressions come from the Indo-European root (**domu-*, **dem* – "to build"): from the old Czech declination forms of the noun *dům* (formerly *dóm*, cf. *jděte domovi* 'go home') later evolved lexemes *domov*, *doma* and *domů*. Lexeme *domov* is relatively new, it appeared for the first time in the Jungmann's Czech-German dictionary (1835). Czech concept DOMOV dates back to the period of the National Revival, when the modern Czech nation and modern Czech worldview was constituted; at that time the popular song *Kde domov můj?* 'Where Is My Home?' (1834) was composed, and since the establishment of an independent state (1918) has been the official Czech national anthem.

The primary meaning of the expression *domov* is (approximately) 'a place where a person lives or was born, where he belongs; group of people to whom one feels he belongs to'. Other meanings are derived: 'building or institution for communal housing', 'animal habitation space or shelter, e.g. nest or den' and 'habitat occurrence of an animal or a plant'.

Language data confirms the positive connotations associated with *domov*, e.g. esp. *všude dobře, doma nejlíp* 'there's no place like home'; *cítit se jako doma* 'feel at home'; *teplo domova* 'the warmth of home', *vůně domova* 'nice smell of home', *pohoda domova* 'ease of home' (collocations often used in Czech advertising, too). It's worth mentioning the evaluative tautology with the meaning of irreplaceability of *domov*, *doma je doma* 'home is home'.

In the **empirical research** student respondents share the understanding that *domov* is a place connected with family and loved ones, and the fact that it is a good place and a nice, safe place to return, a place where there is love, background, calm, support, understanding and acceptance, security and stability, warmth, good humor, privacy, a place that is important for people, where they feel relaxed and where one is true to himself. These connotations are apparently

widely shared in the Czech context (this fact is confirmed by the linguistic and textual data). At the same time, however, the students' responses show some specifics, esp. low number of responses are related to *domov* as a place of birth or origin (including connotations of childhood, adolescence, etc.). It is surely related to the young age of respondents, because the text data (eg. the commemorative texts) confirm these connotations.

Few answers were explicitly related to the broader concept of *domov* (*domov* as a home region and homeland). Given that the questionnaire was entered in the Czech Republic, the meaning of homeland appeared sporadically. There was almost no evidence of connotational conjunction of *domov* with the mother tongue and culture, neither transcendent profile appeared, previously confirmed in artistic or spiritual texts.

Text data relating to the expression *domov* are very rich and diversified, unfortunately, they had only rarely been included in the research. Lemma *domov* is most frequently documented in the *Czech National Corpus* in following collocations: *dětský domov* (children's home) and *domov důchodců* (nursing home). Also other results confirm the prominent link towards the social institutions providing alternative or temporary accommodation for children, seniors and those in need. Paradoxically, the secondary meaning of the lexeme *domov*, that is linked to institutions designed to replace the real home, is exposed in social communication. These institutions, however, are not felt as a „real home” (they are normally placed in opposition to it). Data show a high incidence of lexeme also in connection with the issue of foster families or homelessness (cf. expression *bezdomovec* 'homeless'); it is possible to include here numerous texts calling for the adoption and support of homeless animals (dogs, cats). Concept DOMOV is further exposed in the context of lifestyle (magazines and websites for women, advertising, etc. – cf. also the names of magazines, real estate agencies, companies, restaurants, like *Domov* 'Home', *Spokojený domov* 'Happy Home', *Náš domov* 'Our Home'). We record

the high incidence of the concept in the memories of childhood and youth, our roots, family and native land (celebrity interviews, memoirs, etc.). – It is obvious that the evidence of essential connotations associated with *domov* we find in artistic texts (which represent the model of real situations and experiences most importantly connected with human existentiality, the *conditio humana*).

The data confirm the dual concept of *domov*: 1/ *domov* as a place where **we** currently (and “officially”) **live**, and 2/ *domov* as a place to which we have an **emotional attachment, to which we feel we belong**, although do not live here; it is usually – but not always – associated with birthplace, more precisely place of origin. In the first case we can speak about the **denotational** meaning (“where we live”), in the second about **connotational** (“where one feels at home”).

This is related to the **1st level of profiling** of concept *DOMOV*, ie. differentiation of 1A. profile of **residing** and 2B. profile of **belonging and emotional bond** (linked esp. with *domov* as a birthplace).

In the **2nd level of profiling** we start from the concept of Václav Havel *soustrředné kruhy domova* (‘concentric circles of home’). *Domov* presents the center of the lifeworld: the “I” is gradually shaping circuit of what I’m more or less known, what I feel is mine. – Czech material here confirms **three profiles**: a small private space and community of the closest ones – apartment, house and family (2A), wider spaces – town, city, region (2B), and widest – homeland (2C). Spatial structures can be extended, such as Europe and the planet Earth.

However, we feel them as a metaphorical extension of the basic concept (in the material were documented only marginally).

In the **3rd level of profiling** are differentiated five aspects:

3A. The materially-practical aspect associated with the house (which is the prototype and symbol of *domov*); practical aspects of housing are related with the materiality of *domov*: construction and building of the house (as a metaphor for building *domov* in the socio-psychological aspect and others) and what is associated with a related term *domácnost* (household): day care – *domov* and housing is in fact

tied to providing essential family members’ needs: hygiene, eating, sleeping, recreation, etc., at home we cook, clean, wash, take care of children etc.

3B. Spatial aspect – the spatial anchoring is the basis of the stereotype of *domov*. The dictionary definition uses the hypernym term “place”; respondents from our empirical survey defined the term in the same way. *Domov* is a/ **the place where** we live (and where are our loved ones), and/or b/ **the place where** we were born, lived as a child and to which we feel we belong). In this sense, *domov* is involved in the conceptualization of the opposition near and afar (in the broadest sense of the word).

3C. Socio-psychological aspect – *domov* is associated mainly with family (prototypically in the centre with mother and then with father, grandparents, siblings, etc.), then with friends, neighbours, classmates, fellow countrymen, compatriots, and finally the whole nation.

3D. Cultural and linguistic aspect: language, culture, history, nationality; “Czech national awareness” conceptualized as *domov* occurs clearly in the experiences of emigrants. Awareness of mother tongue as a specific *domov* and intense experience of cultural traditions, literature, music, etc. is evident from the statements of both ordinary people and artists. An important part of this level is sharing, a sense of belonging to a certain community and allegiance to memory, memories, history and generations of common ancestors.

3E. Transcendent aspect is in our culture mainly associated with the Christian concept of *domov na nebesích* (‘house in heaven’). Terrestrial and material *domov* foreshadows a spiritual *domov*, where, according to tradition, a man goes after death. *Domov* is in the intentions of popular piety equated with paradise as the seat of God and regarded as a place of repose, love, security, happiness and positivity; as well as a meeting place with beloved deceased: another demonstration of the positive connotations associated with *domov*. Death is often conceptualized as a *návrat domů* (‘homecoming’).

Paradise is used to be seen as a *domov* and vice versa: *domov* (eg. in the memories of childhood) is seen as a paradise: dreamed-of or lost and wanted again, bygone and to-be-again. Variants of such a concept of *domov* are to be found, however, especially in artistic texts (not in journalistic texts, that ought to have been our main source of text data). Nevertheless, we do not consider this area as marginal at all. The concept *domov* as a dreamed-of paradise is in fact present, for example, in the text of the Czech national anthem.

The Russian linguistic and cultural view of *ДОМ* 'home/house'*

Ludmila L. Fyodorova

Dorota Pazio-Wlazłowska

The concept of *ДОМ* 'home/house', which is one of the most important, basic values in human life, has a special place in the Russian worldview. It not only reflects the primary and fundamental relationship between man and his place of residence, his loved ones and the past, but also has a new, extended meaning which embraces all places that are close to man in whatever way.

A principal role in the understanding of this concept is played by the opposition "familiar-strange". *ДОМ* sets the boundary between man and the natural world and defines the space that is subordinated to it and is different from other people's HOMES. At the root of the folk image of *ДОМ* is not only the concept of a building, but also that of a community of people living under one roof. These two meanings seem to be fundamental to the perception of the Russian concept *ДОМ*, as reflected in lexicographical sources.

ДОМ is a popular theme of literary works (cf. Pushkin, Gogol, Turgenyev, Chekhov, Dostoyevsky, Yesenin, Bulgakov, Trifonov) and films (the directors Kulidzhanov, Segel, Pogodin and others). The concept also encompasses magical folk images which are strongly rooted in

* Full version see: Ludmiła L. Fiodorowa, Dorota Pazio-Wlazłowska, *Rosyjski językowo-kulturowy obraz domu*, [in:] *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, t. I, *DOM*, red. Jerzy Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel, Beata Żywicka, Lublin 2015, s. 149–175. The authoresses wish to thank Professor O. Ye. Frolova, Professor I. A. Sedakova and Dr Ye. S. Uzenyova for their help and valuable comments.